
Trollelgen og epilepsien

MEDISIN OG KUNST

TRYGVE HOLMØY

trygve.holmoy@medisin.uio.no

Trygve Holmøy er seksjonsoverlege ved Nevrologisk avdeling, Akershus universitetssykehus, professor ved Institutt for klinisk medisin, Universitetet i Oslo og medlem av Den nevrologiske klubben.

Forfatteren har fylt ut ICMJE-skjemaet og oppgir ingen interessekonflikter.

KARL OTTO NAKKEN

Karl Otto Nakken er dr.med., spesialist i nevrologi og pensjonert overlege. Han var i mange år medisinsk ansvarlig ved Spesialsykehuset for epilepsi i Sandvika.

Forfatteren har fylt ut ICMJE-skjemaet og oppgir ingen interessekonflikter.

Beskrivelser av epilepsi i eldre skjønnlitteratur har ofte vært preget av mystikk, overtro og fordommer. Få norske romaner illustrerer dette bedre enn *Trollelgen* (1921) av Mikkjel Fønhus.

Illustrasjonsfoto: Jan-Eilert Pedersen

Trollelgen er den fjerde og mest kjente romanen til Mikkkjel Fønhus (1894–1973). Boka er fortellingen om den mystiske elgoksen Rauten som synes udødelig, og den ensomme jegeren Gaupa som blir besatt av jakten på den.

Fallesyken

Tidlig i boka møter vi Redalssvenskin, en halvtullete gammel svenske som streifer rundt i den øde Redalen på jakt etter en gammel sølvskatt. Det er velkjent blant bygdefolket at Redalssvenskin lider av epilepsi, i boka kalt «faldesyke». Ved setrene har budeiene nemlig sett ham falle om og få kramperier. En sommerkveld treffer storjegeren Gaupa ham mens han graver etter skatten (1):

«Saa retter han sig; hakken henger ledig i høire haanden; med den venstre stryker han svetten av skallen, og det blir striper etter den, skitten som den er etter gravingen. Det rødskjeggete ansiktet arbeider sig opp i et fjollet smil; øinene er store, slappe og forvirrete.

Saa sier han:

– Och när jag engång dør, då vil jag komma tilbake til Rødalen, som et djur...

Da ser Gaupa at svensken blir saa rar, at han liksom blir staaende og lyde aandeløst efter noget... Saa gir han et stygt vræl fra sig og gaar hodestups fremover, bent ned i varmekanten.

Eldende svint rykker Gaupa ham tilside, og der ligger svensken i krampe. Haanden knytter han saa fast omkring hakkeskaftet at Gaupa ikke magter ta den opigjen; men han får stukket en pinde ind mellom tandgardene saa

svensken ikke skal bite av sig tungen. Der ligger han da, krøker benene ind under sig, mens det av og til kommer et kjørvt hurg nede fra strupen og skummet vælter ut av munden paa ham.

Langt om længe slutter kroppen at rykke, svensken tar til at puste langt og tungt; han sover, fast, som en dødstræt mand.

No kjæm 'n snart atti, tænker Gaupa. Han har set folk med faldesyke før, og han vet at denne sønnen gjerne er slutten på riene.

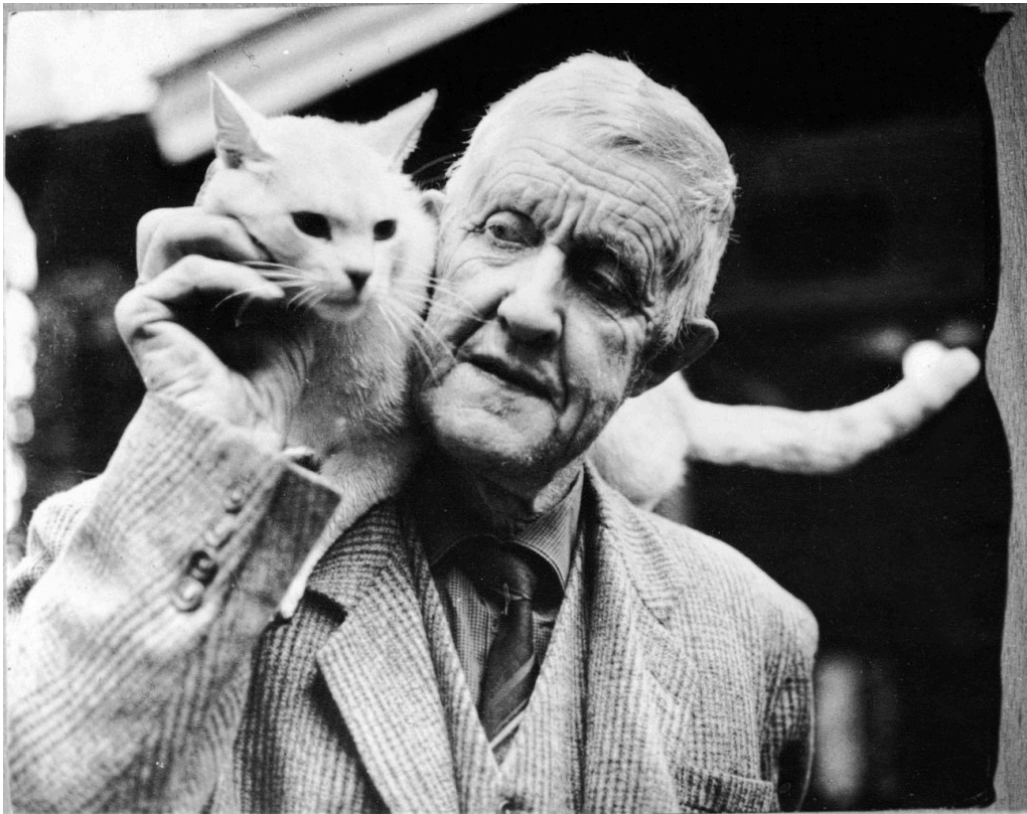
Men svensken sover og sover, og Gaupa hører at pustene stadig blir lettere. Tilslut maa han lægge sig nær ind til ham for at merke dem. Tilslut puster ikke Redalssvenskin»

«Fønhus gir en god beskrivelse av et tonisk-klonisk anfall med fokal start og plutselig og uventet epilepsirelatert død»

Fønhus gir en god beskrivelse av et tonisk-klonisk anfall med fokal start og plutselig og uventet epilepsirelatert død. Å stikke en pinne i munnen på en person med et tonisk-klonisk anfall for å unngå tungebitt var lenge god latin, men frarådes i dag, ettersom pinnebiter kan blokkere luftveiene.

Villmarkas dikter

Trollelgen befestet Mikkjel Fønhus' posisjon som villmarkas forfatter. Handlingen foregår i den øde Vidalen, mellom mellom Krøderen og Sperillen, i Fønhus' litterære univers omdøpt til Redalen. Redalssvensken er en svensk tømmerhogger som er besatt av å finne sølvskatten som ifølge sagnet ble gravd ned i Vidalen under svartedauden. Sjur Renden, med tilnavnet Gaupa, er bygdas største elgjeger, en einstøing uten andre nære venner enn elghunden Bjønn.

Mikkjel Fønhus. Foto: Aschehougs fotoarkiv

Gaupa har også muligens en form for epilepsi:

«Ved venstre mundviken har han noen stadige rykninger i huden; disse rykningene fikk han da han var unggut, og nu legger han ikke lenger merke til dem: men de er der støtt, enten han sover eller vaaken».

Ut fra beskrivelsen kan vi spekulere i om rykningene enten skyldtes hemifacial spasme eller epilepsia partialis continua (Kojevnikovs syndrom), kanskje forårsaket av kortikal dysplasi eller en annen stasjonær lesjon nær sentralfuren (2).

Våren etter Redalssvenskens død skyter Gaupa en elgkalle i Redalen. Kolla har kalvet samme natt. Øynene til den nyfødte kalven skremmer den drevne jegeren. Han synes ikke de er tomme og sjelløse som andre nyfødte dyrs, men folkeøyne som stirrer på ham:

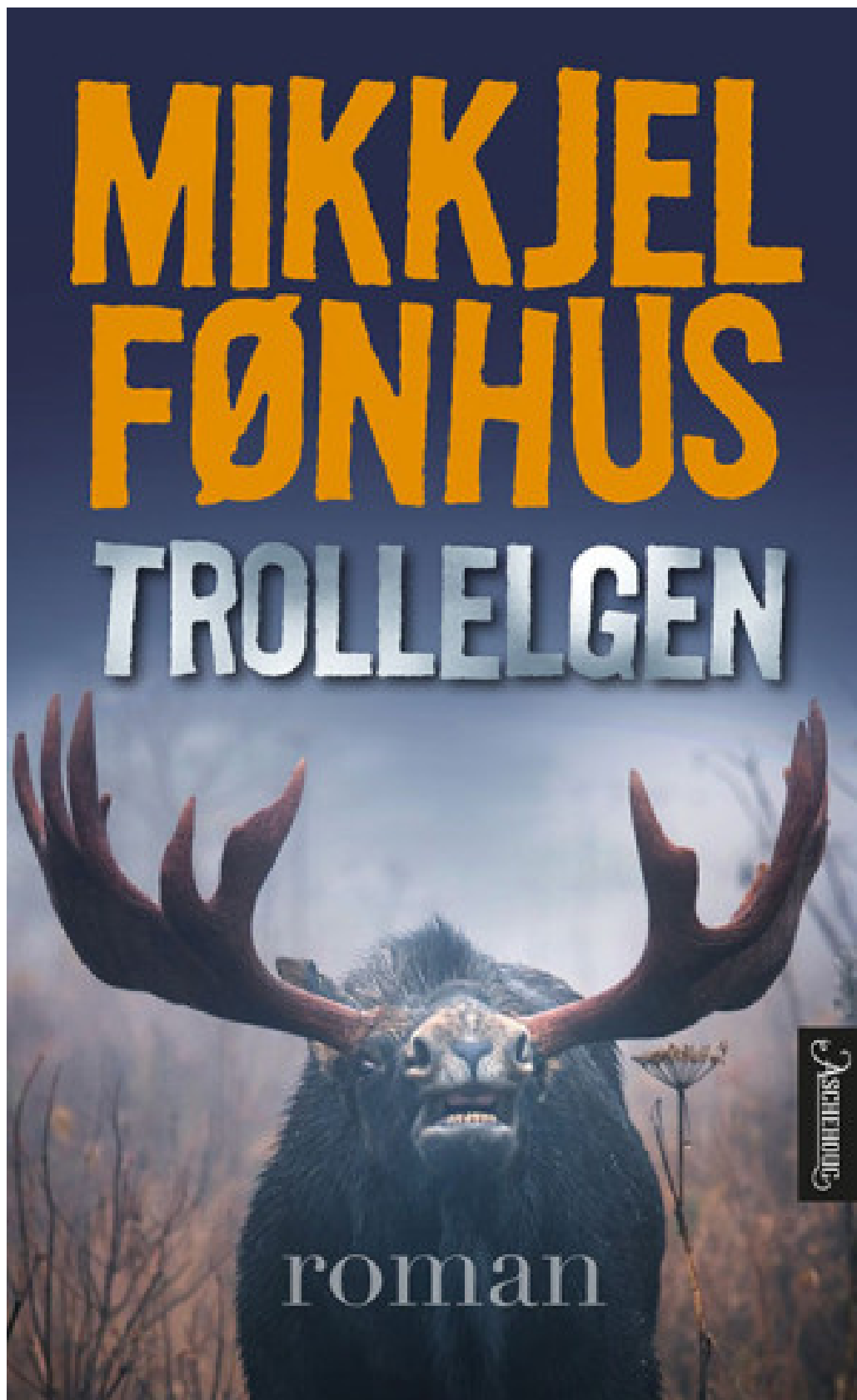
«Gaupa holder elgkalven med begge hender. Han kjenner blodgangen i den spinkle kroppen; under buken på dyret ser han at det er en oksekalv. Og han ser ogsaa ansiktet på Rødalssvenskin, hører det stygge vrælet med det samme han får anfaldet, ser munden aapne sig og dette siste hikstet: djur, djur...» (1)

Kalven vokser opp og blir den vidgjetne Rauten, selve Trollelgen, den største og mektigste elgoksen noen har hørt om. Jakten på Rauten blir Gaupas besettelse og bane. Parallelt skapes det en forestilling om at Redalssvensken har vendt tilbake til Redalen i Rautens skikkelse.

I likhet med Fønhus' tidligere romaner *Skoggangsmann* (1917), *Der vildmarken suser* (1919) og *Det skriker fra Kverrviljuvet* (1920) hyller *Trollelgen* vitaliteten i villdyr, villmark og jeger (3). Gjennom hele forfatterskapet flyter også en strøm av usentimental, men likevel følsom naturpoesi, der landskap og hendelser skildres vekselvis fra dyrenes og

menneskenes perspektiv (4). *Trollelgen* skiller seg imidlertid fra andre Fønhusbøker ved mystikken som skapes gjennom Gaupas forestilling om reinkarnasjon. Det er denne sjelevandringen som gjør Rauten til en trollelg. Rauten eier ikke bare vilddyrets krefter, drifter og brunst, Rauten bærer også noe menneskelig i seg. I hvert fall opplever Gaupa det slik, og gjennom ham også leseren.

Strålende suksess

Trollelgen av Mikkkjel Fønhus (1921). Omslag på nyutgivelse fra 2012. Foto: Aschehougs fotoarkiv

Trollelgen fikk strålende kritikker og står for mange som den beste av Fønhus' mange romaner. «Det er meisterverket både i form og lyrikk, eit lykkefunn i ein lykkestund ... Det er ikkje å vente at ein diktar kan skape slikt meir enn ein gong», skrev forfatterkollega Knut Hauge i minneskriftet over Mikkjel Fønhus (5).

Spillefilmen *Trollelgen*, som hadde premiere andre juledag 1927, fikk også strålende kritikker og ble en publikumssuksess både i Norge og Sverige (6). Der er imidlertid den ulykksalige Redalssvensken og hans epilepsi erstattet med romantikk, og mye av handlingen er fra debutromanen *Skoggangsmand*. Filmen hadde et svimlende budsjett på 100 000 kroner og gikk med underskudd til tross for voldsom publikumstilstrømning (6).

Trollelgen og Tyskland

Trollelgen ble oversatt til mange språk. Ingen steder traff naturmystikken lesernes og anmeldernes hjerter så godt som i Tyskland, der *Der Troll-Elch* ble utgitt i 1926 (3). Både Deutsche Allgemeine Zeitung og Die Welt am Montag sammenlignet Fønhus med Hamsun og *Trollelgen* med *Pan* (3): «I begge verkene blir naturen et åndende, levende vesen, i seg selv besjelet. Man merker i begge bøker den broderlige nærhet til alt som er, til alt levende. Men mens Hamsuns holdning i grunnen er sentimental, en tilbake-til-naturen holdning, så springer Fønhus' opprinnelige iakttagende forhold ut av en nærmere, mer naturlig forbindelse» (7).

«Ingen steder traff naturmystikken lesernes og anmeldernes hjerter så godt som i Tyskland»

Selv om flere Fønhus-bøker solgte brukbart i Tyskland før den annen verdenskrig, kunne ingen måle seg med *Trollelgen*. I 1940 hadde det blitt trykket 409 000 eksemplarer på tysk (8). Ikke engang Knut Hamsun oppnådde så store opplagstall i Tyskland. Kun Trygve Gulbrandsens *Und ewig singen Die Wälder (Og bakom synger skogene)* gjorde det bedre (8). Gulbrandsens triologi hyller et ufordervet og førindustrielt naturmenneske, litt som Fønhus gjør i *Trollelgen*. Den umiddelbare årsaken til *Der Troll-Elch* sin suksess var at den nazifiserte bokklubben Büchergilde Gutenberg Berlin brukte den som vervepremie. Under krigen trykket Wehrmacht ytterligere 15 000 eksemplarer til distribusjon blant soldater ved fronten (3).

Nazifisert marsipanelg

Mikkjel Fønhus var svært kritisk til sosialismen og arbeiderbevegelsen. I 1927 fremmet han et mistillitsforslag som førte til at Arnulf Øverland gikk av som leder i forfatterforeningen. Årsaken var at Øverland hadde deltatt i feiringen av tiårsjubileet for Sovjetunionen (3). På invitasjon fra det nazistiske Nordische Gesellschaft besøkte Fønhus i 1937 den kontroversielle forfatterutvekslingen i

Travemünde. Han oppfordret sin nære venn Tarjei Vesaas til å gjøre det samme: «Du vil se det er et annet Tyskland du treffer enn det Dagbladet ljuger om, planlagt og konsekvent løgn» (9). Så sent som oktober 1938 reiste han, om enn motvillig, på foredragsturné i Tyskland i regi av Nordische Gesellschaft (3). Ingenting tyder imidlertid på at Fønhus var nazist. Da Tyskland invaderte Norge, reagerte han med avsky, og han samarbeidet ikke med okkupasjonsmakten. Ironisk nok hadde en tysk beundrer rett før krigshandlingene brøt ut, sendt ham en vakker «trollelg» modellert av marsipan. Den grov han ned så dypt han kunne da tyske tropper nådde hjembygda (10).

Det er kanskje ikke så vanskelig å forstå at Fønhus' naturromantikk og hyllest av den ensomme jegerens samfølelse med vill nordisk natur appellerte til tyske nasjonalsosialister. Derimot er det tankevekkende at de falt for en fortelling der epilepsi spiller en så stor rolle. Personer med epilepsi var i deres øyne en belastning for samfunnet. Det såkalte eutanasiprogrammet ble opprettet med tanke på å myrde blant annet mennesker med epilepsi (11). Selv om ikke epilepsien fyller mange sider i *Trollelgen*, er Redalssvenskins dramatiske død og ikke minst hans reinkarnasjon et sentralt element i boka. Det er nettopp dette som gjør Rauten til trollelg.

«Det er tankevekkende at tyske nasjonalsosialister falt for en fortelling der epilepsi spiller en så stor rolle. Personer med epilepsi var i deres øyne en belastning for samfunnet»

Noe av forklaringen kan kanskje ligge i den nokså nedsettende beskrivelsen av Redalssvenskin: en lettlurt tomsing besatt av et gammelt sagn, om ikke direkte utstøtt så i hvert fall delvis på siden av samfunnet, en som ingen savnet eller sørget over.

Stigma og overtro

Rundt 1920 ble epilepsi i Norge av mange ansett som en psykisk sykdom. I sin lærebok i nevrologi fra 1923 skrev Søren Bloch Laache (1854–1941) at epilepsi var en av de alvorligste nevrosene. Behandlingsmulighetene på den tiden var svært begrenset, og lenge hadde bromsalter, enten gitt som mikstur eller bakt inn i brød, vært den eneste behandlingen ved epilepsi. Ut over på 1920-tallet ble det etter hvert vanlig å kombinere kaliumbromid med fenobarbital, som alt i 1912 var vist å ha anfallsdempende egenskaper (12).

Fortellingen om Redalssvenskins reinkarnasjon i Rauten er del av en litterær tradisjon som formidler stigma, overtro og fordommer mot personer med epilepsi (13). Det er ikke tilfeldig at Fønhus lar Redalssvenskin dø av epilepsi. Epilepsi ble i antikken kalt *morbus sacer*, den hellige sykdom. Uttrykket gjenspeiler en seiglivet myte om at anfallene er guds eller djevelens straff for gamle synder. Det er noe demonisk over Rauten. Det kan virke som om Redalssvenskins villfarne sjel rir ham som en ond ånd. Denne forestillingen uttrykkes tydelig i en bok om Fønhus som kom ut mens han fortsatt levde: «Det

gamle hedenske dukker opp som ledemotiv: menneskets jakt på onde ånder som førte ulykker med seg. Det ligger en dyp mening under fortellingen om skoggangsmannen Gaupa og Bjønn ... Deres kamp mot den onde ånd, den forlengst døde kjeltringen Rødalssvenskin» (14).

Den italienske legen og kriminologen Cesare Lombroso (1835–1909) hevdet på slutten av 1800-tallet at kriminalitet, genialitet og epilepsi hadde felles patogenese og at kriminalitet var epileptiske ekvivalenter (15). Forfatteren Émile Zola (1840–1902) ble påvirket av Lombroso, ikke minst i skildringen av den morderiske Jacques Lantier i *La Bête Humaine* (*Menneskedyret* på norsk/*The Beast Within* på engelsk). Også andre forfattere har fremstilt personer med epilepsi som kjeltringer, blant dem William Shakespeare (1564–1616) i *Othello* og Charles Dickens (1812–1870) i *Oliver Twist* (13). Fønhus gjorde ikke det, selv om den første biografien fremstilte det slik (14). Selv om han lot Rødalssvenskin gå igjen som en uhellsvanger ånd i Rautens skikkelse, beskrev han ikke svensken som noen kjeltring i levende live. Vi forstår ham som troskyldig og naiv, men ikke kriminell eller ondskapsfull.

Ikke så mye skrøn

Fønhus bygget nesten alle sine bøker på muntlige overleveringer om virkelige hendelser han snappet opp. «Ei bok er i grunnen ikke så mye skrøn som mange trur. Mesteparten av det som hender i bøkene mine, er ikke dikta. Det er ting som virkelig har hendt, men som er omplassert. Nesten alltid er det virkelighet bak det jeg skriver. Jeg kan nok forandre litt på det, men» (16).

Karakteren Gaupa bygger på de kjente storjegerne Per Maribo fra Strømsoddbygda og Elling Jallen Tørrisdokken fra Gol (1, 4). Karakteren Rødalssvenskin bygger på en svensk soldat som i likhet med mange andre tok arbeid med tømmerhogst i Vidalen i 1870- og 80-årene (17). Han skal ha lett forgjeves etter den sagnomsuste sølvskatten i mange år, men han hadde ikke epilepsi og døde ikke i Vidalen (17).

Hvor fant Fønhus inspirasjon til sin livaktige skildring av epilepsi? Fønhus leste mye og var blant de første norske forfatterne som leste Sigmund Freud allerede i 1920 (3). Han kan ha lest om epileptiske anfall, men skildringen av Rødalssvenskins død bærer snarere preg av øyevitneskildring. Vi har imidlertid ikke funnet kilder som tyder på at noen av Fønhus' slektninger eller omgangskrets hadde epilepsi. Det nærmeste vi kommer er at onkelen på Nordre Fønhus døde av tetanus etterjulsvinteren 1921 – samme året som *Trollelgen* kom ut på høsten. Etter muntlige overleveringer i slekten lå han med groteske kramper hjemme på gården i mange dager før han døde (Arne Erik Fønhus, personlig meddelelse). Det er sannsynlig at Mikkjel var vitne til dette. De sterke inntrykkene kan ha preget boka han nettopp da skrev.

«Han kan ha lest om epileptiske anfall, men skildringen av Rødalssvenskins død bærer snarere preg av øyevitneskildring»

Vi får neppe noen gang vite hvorfor Mikkjel Fønhus skrev som han gjorde om epilepsi, eller hvorfor en nasjonalsosialistisk bokklubb valgte å dyrke nettopp denne boka. Vi får nøye oss med undringen og glede oss over de malmfulle og poetiske skildringene av norsk natur og naturfølelse.

Da formann i forfatterforeningen Ebba Haslund i 1972 gratulerte Mikkjel Fønhus med at opplaget til årets bok *Villmarksoteren* hadde kommet opp i 20 000, svarte Fønhus [\(14\)](#):

«*De e kji de at e skriv so gøtt. De e berre de at de e skriv um ha vørte moderne i dag*»

Fønhus tenkte nok da på vern av urørt natur. Det er kanskje fortsatt moderne. Hans fremstilling av epilepsi er det definitivt ikke.

LITTERATUR

1. Fønhus M. Troll-elgen. Kristiania: Aschehoug, 1921: 12–3.
2. Nakken KO, Eriksson AS, Kostov H et al. Epilepsia partialis continua (Kojevnikovs syndrom). Tidsskr Nor Laegeforen 2005; 125: 746–9. [PubMed]
3. Brandrud R. Drømmejegeren. En Mikkjel Fønhus biografi. Oslo: Aschehoug, 1993.
4. Wærp HH. Mikkjel Fønhus og dytreskildringen. Acta Univ Carol [Med] (Praha) 1993; 12: 99–113.
5. Hauge K. Den lykkelege diktaren. I: Hauge K, red. Mikkjel Fønhus slik vi husker ham. Et minneskrift. Oslo: Aschehoug, 1974: 36.
6. Brenne T. Mikkjel Fønhus – hans liv og forfatterskap. Oslo: Landbruksforlaget, 1993.
7. Lange H. Der Troll-Elch. Berlin: Deutsche Allgemeine Zeitung 18.7.1926: 10–1.
8. Meyen B. Die deutschen Übersetzungen norwegischer Schönliteratur. Oslo: Gunnar Stenersens Forlag, 1942: 57.
9. Vesaas O. Løynde land. Ein bok om Tarjei Vesaas. Oslo: Cappelen Damm, 2017: 186.
10. Fønhus GS. Mikkjel, far min. Oslo: Aschehoug, 1985: 87.
11. Martin M, Fangerau H, Karenberg A. German Neurology and the 'Third Reich'. Eur Neurol 2016; 76: 234–43. [PubMed][CrossRef]
12. Hauptmann A. Luminal bei Epilepsie. Munch Med Wochenschr 1912; 59: 1907–12.
13. Mjåset C. Epilepsi i litteratur og film. Tidsskr Nor Legeforen 2012; 132: 680–3. [CrossRef]
14. Gleditsch U. Mikkjel Fønhus, skoggangsmann og tradisjonsbevarer. Oslo: Aschehoug, 1960: 47.

15. Lombroso C. L'uomo delinquent. 5. utg. Milan: Hoepli, 1896.
 16. Haslund E. Møte med Mikkjel Fønhus. I: Hauge K, red. Mikkjel Fønhus slik som vi husker ham. Et minneskrift. Oslo: Aschehoug, 1974: 56–60.
 17. Hohle P. Vidalssvensken. I: Folk og skrømt i Vassfaret. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1973: 34–9.
-

Publisert: 3. november 2025. Tidsskr Nor Legeforen. DOI: 10.4045/tidsskr.25.0397

Mottatt 16.6.2025, første revisjon innsendt 9.7.2025, godkjent 18.8.2025.

Opphavsrett: © Tidsskriftet 2026 Lastet ned fra tidsskriftet.no 23. juni 2026.